

Saimaan ammattikorkeakoulu
Taideteollisuus Lappeenranta
Kiviesine- ja korumuotoilu

Hanna Aav

SYDÄN: SYMBOLIN JA ELIMEN HISTORIA SEKÄ KÄYTTÖ KORUTAITEESSA

Opinnäytetyön tutkielma 2010

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	3
2 SYDÄMEN HISTORIA	4
2.1 Aikojen alusta: Mesopotamia	6
2.2 Muinainen Egypti	6
2.3 Antiikin Kreikka	8
2.4 Raamattu ja kristinusko	9
2.5 Sydän ja islam	10
2.6 Atsteekit	11
2.7 Viikingit	11
2.8 Taistelu länsimaisesta sydämestä	12
2.9 Nykypäivä	14
3 SYDÄMEN MUODON TARINA	15
3.1 Valesydämiä	15
3.2 Keskiaikaisia sydänkuvia	16
3.3 Käpysydän	18
3.4 Sydämen kolmas kammio	18
3.5 Sydämen poimu	19
3.6 Henkitorvisydän	20
3.7 Ruukkusydän	20
3.8 Sydämen kärki	21
3.9 Valmiiksi symboliksi	22
4 SYDÄN JA KORUTAIDE	24
5 POHDINTA	29
LÄHTEET	30

1 JOHDANTO

Rinnassamme sykkivä sydän on ollut ihmiselämän suuri arvoitus ja mysteeri aikojen alusta lähtien, ja se on ollut tärkeässä asemassa monissa kulttuureissa (Høystad 2007). Sydän on kuitenkin myös kuva ja symboli, jota täytyy tulkita. Yksi kiehtovimmista asioista sydämessä onkin erot ja ristiriidat symbolin ja todellisen sydämen välillä

Sydämeistä puhuttaessa voimme viitata kahteen eri asiaan. Saatamme tarkoittaa itse aineellista mystistä elintä, joka sykkii tasaisella rytmillä rinnassamme, tai sitten voimme tarkoittaa jotakin aivan muuta, joka viittaa sydämen symbolisiin arvoihin, ihmisten asenteisiin ja monenlaisiin henkilökohtaisiin asioihin. Näistä asioista puhuttaessa sydän on metaforinen ilmaus. Sydämen ollessa sekä "todellinen" että symbolinen sen merkitys muokkautuu kielessä puhuessamme siitä. Sydämeen liittyvillä tunteilla ja sanoilla, joita käytämme niistä tunteista, on vahva yhteys. (Høystad 2007.)

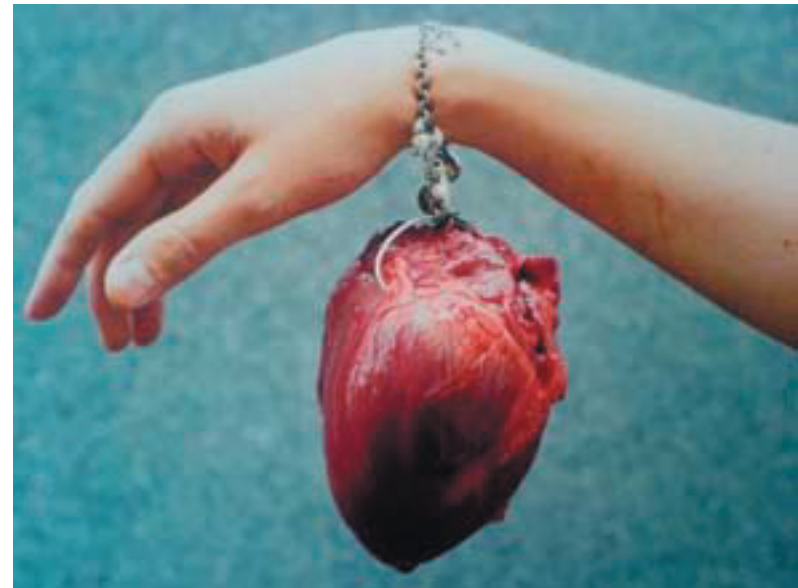
Kerron tutkielmassani kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta ensin, miten sydän on elimenä koettu eri kulttuureissa läpi historian, sitten miten sydämen symbolin muoto on syntynyt, ja lopuksi miten sydäntä on käsitelty aiheena ja muotona koruissa ja korutaiteessa.

Kuva 1 Iris Eichenberg: object (Iris Eichenberg 2010)

2 SYDÄMEN HISTORIA

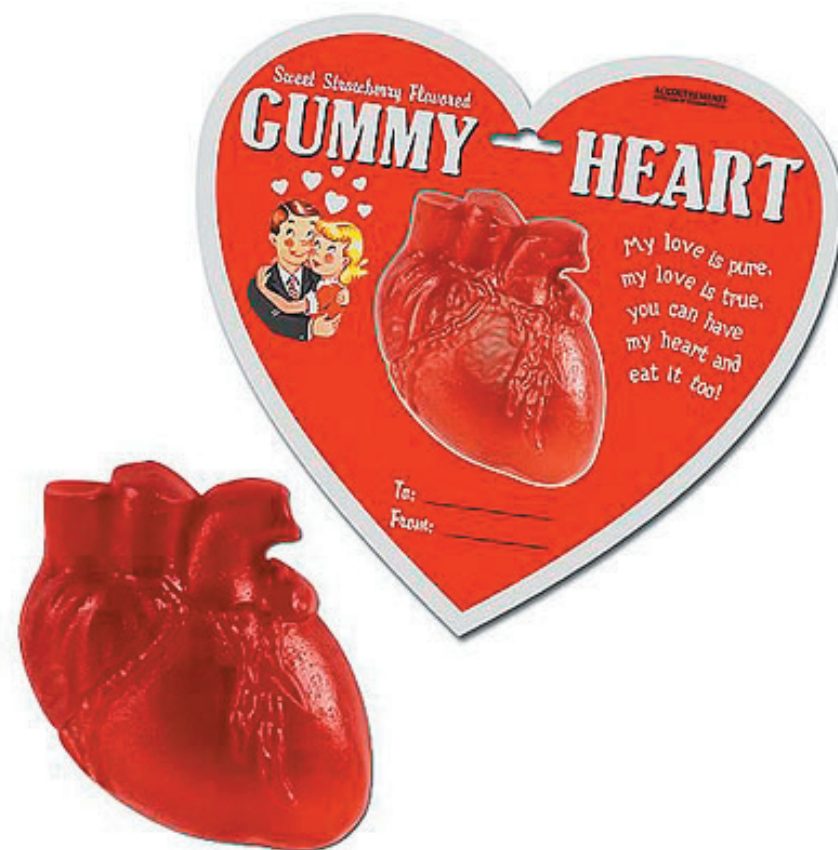
Sydän ei ole koskaan ollut ihmiselle pelkästään elin, veripumppu, vaan sitä on pidetty myös esimerkiksi omatuntonne paikkana: huono omatunto koetaan kuin puukotuksena sydämessä. Tästä syystä sielun on katsottu sijaitsevan sydämessä omatunnon ja sielun ollessa saman kolikon kaksi puolta. Rakkaus ja monet muut tunteet on usein myös sijoitettu sydämeen. Tämä johtuu siitä, että sydänsurut, myötätunto ja muut tunteet koetaan puhtaasti ruumiillisena aistimuksena sydämessä. Sydäimestä on tullut sitä kautta näiden tunteiden kuva ja symboli. Näin tapahtuu, koska sydän reagoi sympaattisesti tai oireellisesti asioihin, jotka tapahtuvat sen ulkopuolella: sosiaalisesti tai henkilökohtaisesti. Käsite tällaiselle ilmiölle on metonymia. Metonymia voi sisältää sekä fyysisen että psyykkisen näkökulman samassa ilmaisussa: kirjaimellisen ja kuvaannollisen samassa sanassa. Nämä sydämen kaksi puolta voivat selittää, miksi siitä on tullut ehkä tärkein symboli kulttuurissamme, vaikka muuten yhdistämme järjen ja ajattelukyvyn aivoihin. Aivot ovat fakta, eivät visuaalinen symboli. Sydän on molemmat. (Høystad 2007.)

Kuva 2 Nanna Melland: "Heart charm" (Klimt02 2010)

Puhuttu kieli on täynnä metaforisia sydän-ilmauksia. Sydänsanonnat viittaavat jokapäiväisen elämämme tilanteisiin ja ominaisuuksiin, joita meillä ja ympärillämme olevilla ihmisillä on. Me puhumme kevytsydämisyydestä, sydänsuruista, tai ettei ole sydäntä tehdä jotakin, menetämme sydämemme jollekin, kuuntelemme sydäntämme ja olemme sille uskollisia. Kun puhumme suoraan sydämeistä, tarkoitamme olevamme rehellisiä. Hyväsydämisellä henkilöllä on suuri sydän, säikähtäessämme sydän hyppää kurkkuun. Sydämemme voi särkyä, sitä voi puristaa, ja se voi sulaa heltyessämme. Kuvaillessamme muita puhumme hyväsydämisistä, lämminsydämisistä, sydämettömistä, kovasydämisistä ja pehmeä- tai kylmäsydämisistä ihmisistä. Oppia ulkoa on englanniksi "learn by heart"; sydämellä on siis tekemistä myös muistin ja oppineisuuden kanssa. (Høystad 2007.)

Koska sydän, huolimatta kaikista siihen liittyvistä ristiriitaisuuksista, näyttää olevan keskeinen monissa kulttuureissa, se kenties edustaa jotakin, joka on yhteistä koko ihmiskunnalle. Ehkä sydän voi rakentaa siltoja sellaisten kulttuurien välille, joilla muuten on vaikeuksia ymmärtää toisiaan? Ehkä kaikilla kulttuureilla on yhteinen sydämen kieli, joka mahdollistaa vaistomaisen ymmärryksen ihmisten välillä yli kielimuurien, uskonnollisten eriävyyksien ja kulttuurierojen. Seuraavaksi kerron sydämen historiasta ja merkityksistä elimenä eri kansoille, eri aikoina. (Høystad 2007.)

Kuva 3 (Baronbob 2010)

2.1 Aikojen alusta: Mesopotamia

Aikaisimmat tarinat sydäimestä löytyvät ihmisen kulttuurihistorian juurilta noin 2000 ennen ajanlaskun alkua. Jo Mesopotamian sumerilaisten mytologiassa sydäimestä kirjoitettiin monipuolisesti ja siihen yhdistettiin samoja ominaisuuksia kuin tänäkin päivänä. Heidän tarustostaan löytyy jo silloin levotonta sydäntä symboloiva hahmo ja kuvaus särkyneestä sydäimestä, jota tänäkin päivänä käytetään paljon runoudessa, kirjallisuudessa, sanoituksissa ja populaarikulttuurissa. Tämä kuvaus on jo 5000 vuotta vanha. (Høystad 2007.)

Sydän koettiin merkittävänä, koska siihen liittyivät ihmisen alkukantaiset elämänvoimat, rakkauden taito ja kuoleman mysteeri. Sydäntä pidettiin myötätuntoisena, mutta samalla todella haavoittuvaisena elimenä. Koska sen haavoittuvaisuus tiedostettiin, iskettiin taistelussa vastustajaa juuri sydämeen. Mesopotamian kansat eivät halunneet kuitenkaan tehdä sydäimestä voiman keskusta, ehkä juuri sen haavoittuvaisuuden vuoksi. He nostivat verentäytteen maksan tärkeimmäksi, voiman elimeksi. Herkkä, tarkkanäköinen sydän oli ennenkaikkea tunteiden elin. (Høystad 2007.)

2.2 Muinainen Egypti

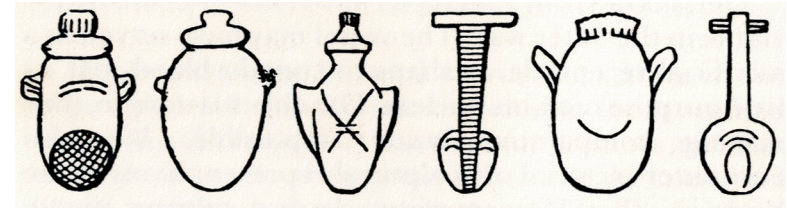
Muinaiset egyptiläiset, joiden kulttuuri kukoisti noin vuosina 3150-3000 ennen ajanlaskun alkua, saivat inspiraatiota mesopotamialaisten näkemyksistä ihmisestä ja sydäimestä. Sydämellä oli heidän kulttuurissaan tärkeä osa sekä uskonnossa että kosmologiassa. He uskoivat, että sydän tuntee kaiken ympärillään olevan ja saa ruumiinjäsenet liikkumaan. Egyptiläisillä oli paljon jumalia ja paljon eri versioita eri jumalistaan kertovista myyteistä. Jumalten voimat ja tasapaino eri jumalten välillä vaihteli eri aikakausina ja eri myyttisissä perinteissä. Kaikilla aikakausilla sydän oli kuitenkin keskeisessä osassa sekä uskonnossa että ihmisten keskuudessa. Yksittäisen henkilön sydän oli vastuussa yksilön puolesta sekä kosmiselle auringolle että maailmaa ylläpitäville jumalille. Sydän liitettiin siis vahvasti moraalisiin, ja sielulla uskottiin olevan vahva yhteys sydämeen. (Biedermann 1993, 360-362; Vinken 2000; Høystad 2007.)

Sydämen uskonnollisen merkittävyyden takia egyptiläisille oli tärkeää, että sydän oli paikallaan sekä fyysisesti että psyykkisesti kuoleman jälkeen. He tekivät kaikkensa löytääkseen tekniikan säilyttää sydän fyysisesti ja estää sitä mädäntymästä muun ruumiin mukana. Ikuistamalla sydän varmistettiin vainajan iankaikkinen elämä. Sydän oli erityisen tärkeä myös siksi, että se vastasi kuoleman jälkeen kantajansa teoista ja määrätti elämänlaadun

tuonpuoleisessa elämässä. Sydän sai erikoiskohtelun, ja se palsamoitiin erikseen kuoleman jälkeen. Sydän asetettiin "sydänuurnaan": varta vasten sille valmistettuun sydämenmuotoiseen ruukkuun, joka sijoitettiin mumion vierelle hautaan. Ruukusta tuli sitä kautta sydämen ilmentymä ja yksi vanhimmista muotoilluista sydänkuvista. Sydämen paikalle palsamoituun ruumiiseen asetettiin figuuri egyptiläisille pyhästä siivekkästä pillerinpyörittäjäkoppakuoriaisesta, joka symboloi sydämen jälleensyntymää. Näin sydän pystyi nousemaan kuolleista, avaamaan siipensä ja lentämään tuonpuoleiseen. Kaikki muut elimet, kuten aivot, heitettiin pois, koska niitä ei koettu tärkeiksi. (Vinken 2000; Høystad 2007.)

Egyptiläisten sydämet kantoivat mukanaan oireita kaikesta pahasta. Jos tärkeitä arvoja vastaan rikottiin, se tuntui sydämessä: siitä tuli heikko, väsynyt tai muuten fyysisesti verotettu. Tasainen sydän oli merkki henkisestä tasapainosta ja levollisuudesta. Tasainen sydän oli myös kokonainen ja eheä, sillä siinä asui tasapainoisen ihmisen moraali ja henkinen hyveellisyys. Sydän oli samaan aikaan yksilön heikoin ja vahvin kohta. (Vinken 2000; Høystad 2007.)

Kuva 4 Egyptiläisiä sydänuurnia (Vinken 2000)

Kuva 5 Faarao Tutankhamonin haudasta löydetty pillerinyörittäjäfiguuri (Høystad 2007)

2.3 Antiikin Kreikka

Länsimaalaisille sydämen ja sielun yhteys on niin selvä, että sydämen kielikuva on ollut melkein sielun synonyymi. Näin ei kuitenkaan ole kaikissa kulttuureissa, ei myöskään länsimaisen kulttuurimme juurilla, antiikin Kreikassa (noin 700-27 ennen ajanlaskun alkua). Maksa ja keuhkot olivat antiikin kreikkalaisille sielullisesti merkittävämpiä kuin sydän. Sydäntä kuitenkin tutkittiin ja sen toiminnasta kirjoitettiin paljon. (Høystad 2007.)

Ajan fysiologi Galenos piti sydäntä kuumuuden lähteenä. Kuumuuden loi veren virtaus maksasta sydämeen, kun veri tuli kosketuksiin keuhkoista tulevan ilman kanssa. Tämä vuorovaikutus elimen ja elementin välillä loi biologisen sulattavan uunin, joka kuumensi, puhdisti ja elävöitti veren ja ilman edustaman hengen (pneuma). Tämän hengen elintärkeät voimat kuljettuivat sydäimestä sen kammioiden kautta muihin ruumiinosiin, kuten aivoihin. Tämä sydämen ja veren hengellistäminen tuki Kristuksen veren ja sydämen hengellistä asemaa myöhemmin kristinuskossa. (Høystad 2007.)

Kuva 6 Antiikin Kreikan aikainen vaasi (Høystad 2007)

2.4 Raamattu ja kristinusko

Uudessa ja Vanhassa testamentissa kirjoitetaan, että sydän kertoo ihmisen suhteesta jumaluuteen ja moraaliin, ja sisällyttää itseensä samalla tunteet ja tunteelliset impulssit. Sydäimestä tuli siis yksilön luonnon ja aseman symboli. Jos ihminen oli hyvä, hänellä oli hyvä sydän. Jos ihminen oli paha, hänellä oli paha sydän. Tämä oli kristillisen fundamentalismin, raamatullisuuden, perusta, joka sisälsi kaiken sosiaalisen ja poliittisen kristillisessä maailmankuvassa. Sydän merkitsi Raamatussa ihmisen sisintä ja syvintä olemusta. (Biedermann 1993, 360-362; Høystad 2007.)

Vanhassa testamentissa sydän edusti tunteita, moraalialia ja olemassaolon tärkeimpiä puolia. Sen vanhimmassa osassa korostettiin, että ihmissydän on paha ja seuraa ihmisen perusviettiä eli houkuttelee kiusaukseen. Sydämen ollessa paha se ei voinut symboloida hyvyyttä tai rakkautta. (Høystad 2007.)

Uudessakin testamentissa sydän on aluksi ennen kaikkea pahan alku ja juuri. Jeesuksen tai Neitsyt Marian sydämiä ei mainittu lainkaan Uudessa testamentissa. Sydän mainittiin kuitenkin useasti, ja sydämen muutoksesta heikosta ja kiusaukselle alttiista hyväksi tuli vertauskuva ja edellytys uskolle. (Høystad 2007.)

Kuva 7 Bartolomé Esteban Murillo: "Augustine" (1618-82)
(Høystad 2007)

2.5 Sydän ja islam

Sydän on tärkeä islamin uskossa emotionaalisesti, älyllisesti ja erityisesti henkisesti. Islamin uskossa sydän ei ollut pelkkä metafora vaan havaintojen, aistien ja intuition objektiivinen elin – puhumattakaan sen luomasta inspiraatiosta. Jumalan ja sydämen läheinen yhteys oli erilainen kuin kristinuskossa, esimerkiksi islamilaisen mystiikan vuoksi. Sydämen keskeisen aseman syy islamissa oli sen vahva vaikutus profeetta Muhammedin elämään ja opetuksiin. Sydän oli islamin uskossa ennenkaikkea henkisyyden ja mietiskelyn paikka. (Biedermann 1993, 360-362; Høystad 2007.)

Islamissa jumala oli rakkaus ja rakkaus oli jumala. Sydän symboloi rakkautta ja sielua, sydän ja sielu olivat lähes synonyymejä. Jumala oli sen sydämessä, joka häntä rakasti. Sydän oli myös luovuuden ja mielikuvituksen koti. Sydän oli aistinvaraisen havainnoinnin ja hengellisen luonteen elin, eikä sitä voinut erottaa fyysisestä sydäimestä. Islamissa fyysinen ja psyykinen sydän olivat sama asia. (Høystad 2007.)

Kuva 8 Islamilainen maalaus, tekijä tuntematon
(Høystad 2007)

2.6 Atsteekit

Atsteekit olivat viimeinen Mesoamerikan suurista kulttuureista (noin vuosina 1200-1400). Atsteekit, kuten mayatkin, uhrasivat sydämiä jumalilleen. He uskoivat, että aurinko sai voimat nousta aamuisin uhrattujen ihmisten sydänverestä: sydänten uhraaminen oli hyvin tärkeä rituaali ja varmisti uusien päivien tulemisen. Uhrausten aikana uhrin, yleensä sotavangin, sydän leikattiin irti ja tarjottiin yhä sykkivänä aurinkojumalalle, veri vuodatettiin maljaan ja uhri potkaistiin alas rappusia. Tarjoamalla sydän aurinkojumalalle taattiin uhratulle hyvä tuonpuoleinen elämä. (Biedermann 1993, 360-362; Phillips 2005, 130-131; Høystad 2007.)

Atsteekeille kuolintapa vaikutti suuresti asemaan elämänjälkeisessä elämässä, ja rituaalinen kuolema oli korkeasti arvostettu. Sydämen uhraus oli tapa pelastaa se. Sydän oli heille mystinen ja uskonnollisesti tärkeä, ja sitä pidettiin ihmisen keskuksena. Sydäntä pidettiin elämän kannalta ehkä tärkeämpänä kuin missään muussa kulttuurissa. Itse sana sydän on heidän kielessään johdettu sanasta "yollotl", joka tarkoittaa elämää, syntyä. (Phillips 2005, 130-131; Høystad 2007.)

Kuva 9 Atsteekkien uhrimenoja (Høystad 2007)

2.7 Viikingit

Viikinkien kultakausi oli noin vuosina 700–1000. Heidän näkemyksensä sydäimestä oli mielenkiintoinen. Se, että heille sydän kuvasi rohkeutta, oli verrattavissa myös muiden kulttuurien uskomuksiin, mutta viikinkien uskomuksissa oli erikoista se, että he uskoivat rohkean miehen sydämen olevan pienempi kuin pelkurin. Tätä perusteltiin sillä, että suuri verimäärä kasvattaa sydäntä, ja veri saa sydämen vapisemaan. Rohkea sydän sisälsi vain pienen määrän verta. Se oli pieni, kylmä ja kiinteä. Viikingit yhdistivät myös sydämen ja tunteet kristinuskon vaikutuksen vuoksi. (Høystad 2007.)

2.8 Taistelu länsimaisesta sydäimestä

Keskiajalla, ritariaikana noin vuosina 1000-1400, ihmisten vaatimus saada elää maallinen elämänsä tässä ja nyt sai heidät intensiivisesti kaipaamaan romanttista ja intohimoista rakkautta. Sydäntä alettiin romantisoida, ja tämä antoi keskiajalle keskeisen aseman sydämen kulttuurihistoriassa. Ritarillisuus sai aikaan tunne-elämän kehityksen ja muokkasi sen ilmaisua esimerkiksi kirjallisuudessa ja musiikissa. Se loi keskiajan tunne-elämän perustan; puhuttiin rakkauden uudesta ideaalista. Rakkaus oli niin romanttinen ja sosiaalinen kanssakäyminen kuin eroottinenkin. Ranskan kielen sanasta "le coeur" (sydän) on johdettu englannin kieleen niin sanat hienostunut (courtly), huomaavaisuus (courtesy), kuin kurtisaanikin (courtesan). Sydän oli keskiajalla intohimoisen rakkauden koti. Hienostuneessa kirjallisuudessa sydän pysähtyy, kun rakkaus loppuu, usein väärinymmärrysten, juonittelun tai petoksen takia. (Biedermann 1993, 360-362; Høystad 2007.)

Kuva 10 Keskiaikainen maalaus (Høystad 2007)

Sydän romanttisessa rakkaudessa

Keskiajalla sydän jaettiin kahteen osaan: sydän elimenä erotettiin sydämestä symbolina. Ihmiset omistivat tämän erotuksen jälkeen kaksi sydäntä. Sydän-symbolista ja rakkaudesta tuli sama asia. Sydän ei ollut rakkauden elin fyysisessä mielessä, mutta se oli rakkauden symboli ja sitä kautta rakkauden synonyymi. Sydämenlyönnit eivät määritelleet rakkautta: se kuului ei-fyysiselle sydämen symbolille, jonka kanssa se oli identtinen, ja joka oli keinotekoinen kirjallisuuden ja kulttuurin erikoistuote. Luotu symboli itsessään myös muokkasi tunne-elämää; sydän loi sen mitä se kuvasi. Romantiikan ajalla sydämen symboli vakiinnutti asemansa. (Høystad 2007.)

Renessanssin (karkeasti vuosina 1400-1600) myötä opittiin ymmärtämään paremmin ihmisen anatomiaa ja sydämen toimintaa. Vaikka myös aivojen toiminnasta opittiin enemmän ja tiedettiin, etteivät tunteet asu sydämessä, tuki renessanssi myös symbolisen sydämen kulttuuria. Niin tieteellinen kuin anatominenkin kiihdytti kuitenkin ajatusta ruumiin ja sielun vastakohtaisuudesta. (Høystad 2007.)

Renessanssin ajalla pohdittiin uudestaan sielun paikkaa ruumiissa. Muun muassa tunnettu filosofi ja tiedemies René Descartes ja hänen nuorempi seuraajansa Blaise Pascal pohtivat sitä. Pascal lausui sydämestä seuraavan tunnetun lauseen: *"the heart has its reasons, which reason*

knows not of" ('le coeur a ses raisons, que la raison ne connaît point'), sydämellä on syynsä, joita järki ei tunne. Tätä lausetta on lainattu, ja lainataan edelleenkin usein sydämestä puhuttaessa. Sielu oli henkilökohtaisen oikeudenmukaisuuden ilmaus, joka oli ajatuksiemme, olemassaolomme, asenteidemme ja tekojemme tulos. Iskevä kipu sydämessä ilmoitti katkosta tässä oikeudenmukaisuuden tunnossa. Renessanssin ajatusmallit dominoivat yhä käsitystämme itsestämme. (Høystad 2007.)

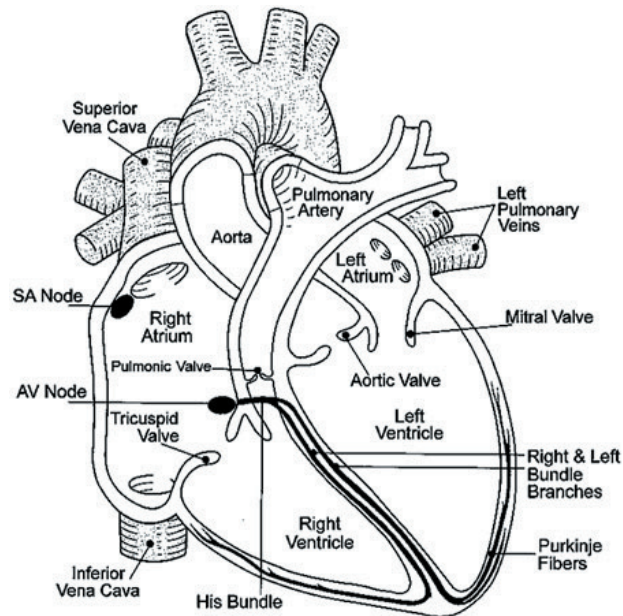

Kuva 11 (Wikimedia 2010)

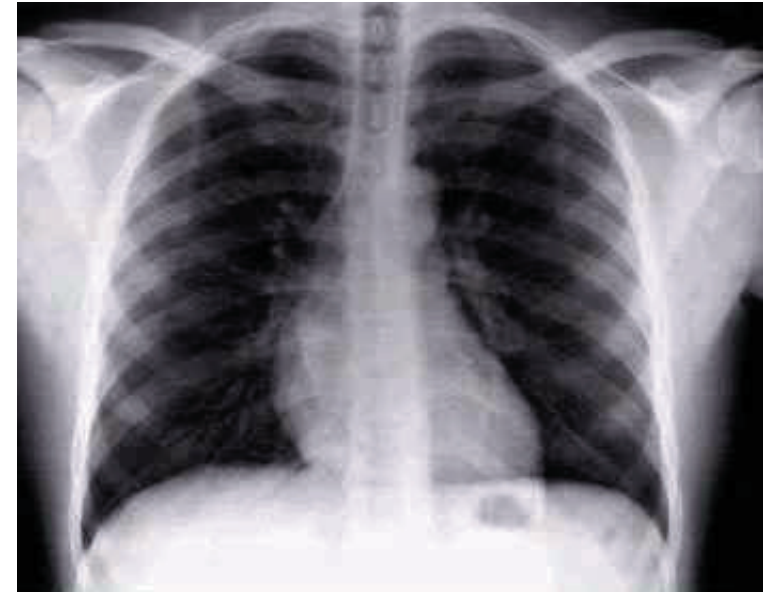

2.9 Nykypäivä

Ensimmäinen onnistunut sydämensiirtoleikkaus tehtiin vuonna 1967. Siitä lähtien on ollut mahdollista siirtää sydän ihmiseltä toiselle. Tämä kertoo jotakin siitä, miten nykypäivänä hahmotamme sydämen, sillä se tekee mahdottomaksi käsittää sielun asuvan sydämessä. Tieto siitä, että sydän on lihas, joka pumppaa verta ympäri ruumista, ei kuitenkaan mitätöi sitä, mitä ajattelemme tunteellisesta sydäimestä. Se on yksi länsimaisen kulttuurin suuria paradokseja. Ruumiillisen ja symbolisen sydämen dualismi elää yhä vahvana kulttuurissamme. (Høystad 2007.)

Kuva 12 (kpep 2010)

Kuva 13 Röntgen-kuva sydäimestä (smm 2009)

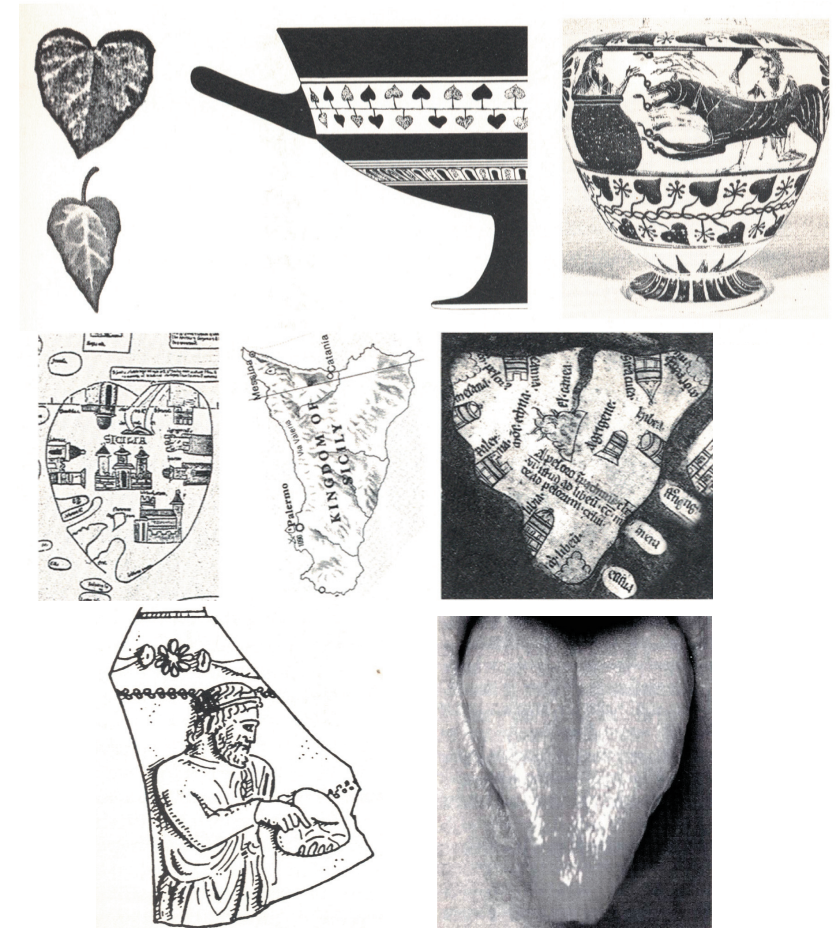
14 Kuva 14 (lifestyle 2010)

3 SYDÄMEN MUODON TARINA

Moderni, elegantti sydän-symboli on ehkä tunnetuin ja maailmanlaajuisin olemassa oleva ikoni, mutta sen muodon syntyä ei voi etsiä oikean sydämen muodosta, koska ne eivät muistuta juurikaan toisiaan. Oikeassa sydämessä ei ole yläosan uurretta, suoria alaosaa kohden kapenevia reunoja, eikä terävää kärkeä. Symbolin muoto on läpikäynyt monimutkaisen kehityskaaren. Se ei ole ollut ollenkaan selkeä prosessi. Varsinkin keskiajalla käsitteelliset erot eri kirjailijoiden näkemyksissä johtivat sekaannuksiin ja hämmennykseen. Sydämen muoto voidaan jäljittää moniin paikkoihin antiikin ajoilta lähtien, mutta näitä kuvia ei ollut tarkoitettu käytettäväksi kuvaamaan sydäntä silloin, eikä myöskään keskiajalla, tai klassisella ajalla. (Vinken 2000.)

3.1 Valesydämiä

Sydän-symbolin muotoa on käytetty ornamenttina antiikin ajoilta asti, mutta sitä ei ollut tarkoitettu kuvaamaan sydäntä. Ornamentit ovat olleet kasvien, usein muratin lehtiä. Joistain ornamenteista ja maalauksista on väitetty, että niihin olisi kuvattu tämä muoto tarkoittamaan sydäntä, mutta tästä ei ole todisteita. Eräässä roomalaisessa kannunpalassa näkyy pappi pitelemässä sydän-symbolin muotoista kappaletta kädessään. Kappale on noin neljä kertaa oikean sydämen kokoinen, ja sen on todettu esittävänkin maksaa, ei sydäntä. Sydänmuotoa on verrattu moniin asioihin, myös ihmisruumiin muihin osiin. Sitä on

Kuva 15 Ylhäällä lehtiornamenteja, keskellä vanhoja Sisilian karttoja, alhaalla vasemmalla roomanaikainen ruukunpala, jossa pappi pitelee maksaa kädessään (Vinken 2000)

verrattu esimerkiksi virtsarakkoon sekä toiminnan että muodon perusteella. Muodoltaan ja väriltään myös kieltä on verrattu sydämeen, sillä ulostyönnetty kieli muodostaa sydämen omaisen muodon. Tämän lisäksi vielä Sisilian saarta on kuvattu vanhoissa kartoissa sydän-symbolin muotoisena, vaikka se ei todellisuudessa ole kovin lähellä sydämen muotoa. (Vinken 2000.)

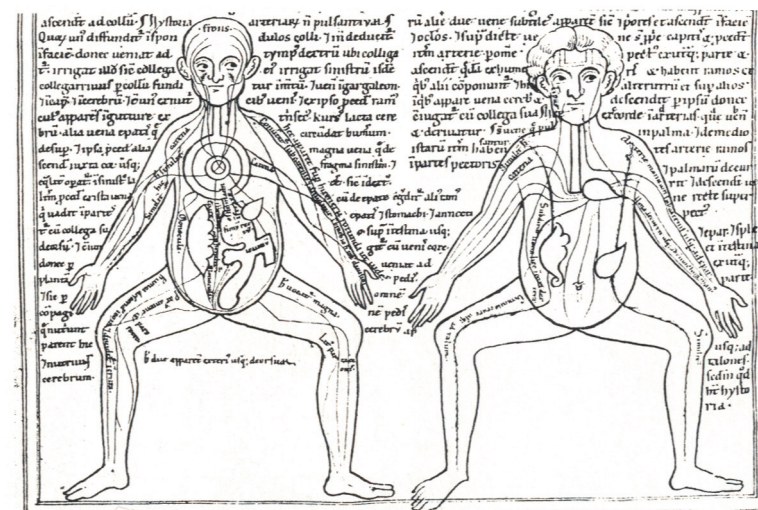
3.2 Keskiaikaisia sydänkuvia

Keskiajalla sydäimestä tuli niin fyysisen kuin hengellisenkin rakkauden symboli, mutta varhaisella keskiajalla enemmän kielellisesti kuin kirjallisesti: sydäntä ei kuvitettu juurikaan, ja siitä tehtiin vain vähän anatomisia piirustuksia. Varhaisin tunnettu eurooppalainen todistetusti sydäntä esittävä muoto löytyy andalusialaisista hopearasioista 1000-luvulta. Aikaisin keskiaikainen sydäntä esittävä kuvaus noin vuodelta 1100 on ihmisanatomian diagrammi, joka kuvaa ihmisen neljää tärkeintä elintä ja niihin liitettävää neljää elementtiä. Sydäntä kuvailtiin diagrammissa sanoilla kuuma ja kuiva, ja se yhdistettiin tulen elementtiin. Sydän kuvattiin siinä kävyn kaltaisena muotona, joka on ehkä yleisin vertaus oikean sydämen muodosta. Muita ovat muun muassa hasselpähkinä, kartio, pyramidi ja persikka. Tyypillistä keskiaikaiselle kuvaukselle anatomiasta ovat niin sanotut "five-picture series": viiden kuvan sarjat, joissa kussakin kuvataan tyylitellysti eri aihetta ihmisen anatomiasta. Tämänkaltaisia kuvauksia on paljon, ja niissä sydän kuvataan edelleen kävynmuotoisena. (Høystad 2007; Vinken 2000.)

1200-luvulta löydettyissä piirustuksissa sydämelle on piirretty kaksi uloketta, joita kutsuttiin sydämen korviksi. Länsimaisen lääketieteen isä Hippokrates selitti kuvausta sillä, että ne sijoittuvat sydämen molemmin puolin ikään kuin korvat päähän. Nämä korvat ovat todellisuudessa sydämen

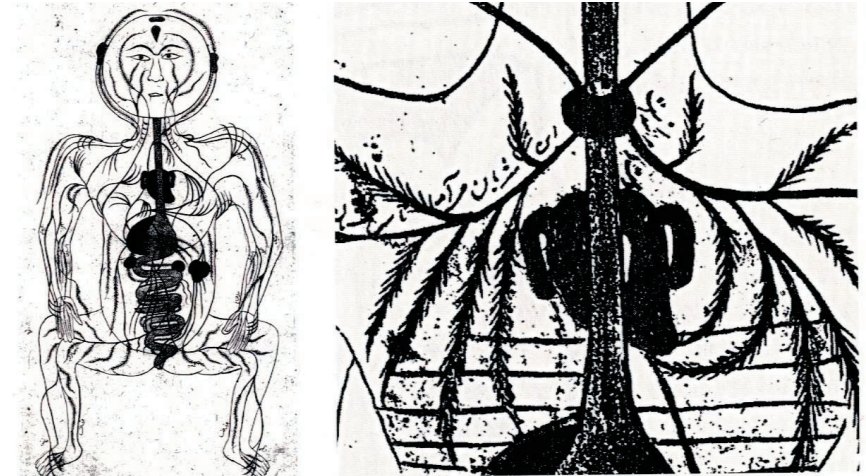
Kuva 16 Ylhäällä andalusialainen hopearasia, alhaalla diagrammi ihmisen tärkeimmistä elimistä ja yksityiskohta (Vinken 2000)

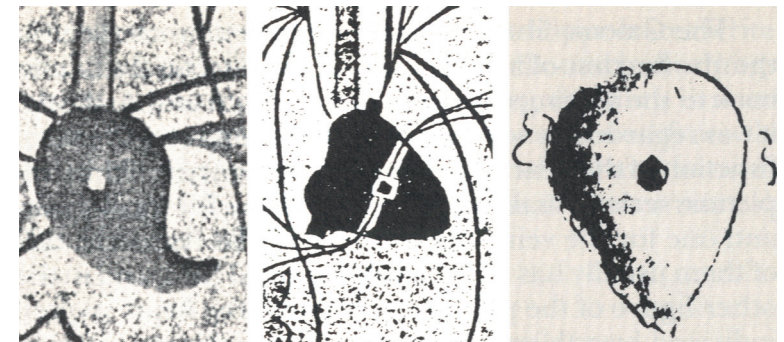
Kuva 17 viiden kuvan sarjat, joissa vasemmalla "Vein man" ja oikealla "Artery man" (Vinken 2000)

kahden eteisen ulommat seinämät, jotka muodostavat pääelimen tuloaulat, ja jotka johtavat sydämen kahteen suurempaan kammioon. Kukaan ei tiennyt, kuinka kuvata niitä tarkasti, koska niiden muotoa ja sijaintia ei ollut koskaan kuvattu todenmukaisesti, eikä niiden toiminnasta ollut varmuutta. Kuvaukset sydämen korvista olivat siis aina luonnoksenomaisia. (Vinken 2000.)

Monissa keskiajan sydänkuviissa sydämen keskelle on asetettu piste tai reikä. Reiän tarkoituksesta tai siitä, mitä sen oli tarkoitus esittää, ei ole varmuutta. 1300-luvun viiden kuvan sarja -teksteistä löytyy vihje tähän. Yhdessä verenkiertoa kuvaavassa piirustuksessa, niin sanotussa Raudnitz heartissa, tämä sydämen ydin on kuvattu neliön muotoiseksi, jollaiseksi latinalaisissa teksteissä kuvataan musta jyvä sydämessä, jossa sielun on kirjoitettu sijaitsevan. Ytimen oli siis mahdollisesti tarkoitus näyttää sielun, pneuman, paikka sydämessä: sen luontaisen kuumuuden, ja koko ruumista hallitsevan verenkierroksen lähde. (Vinken 2000.)

Kuva 18 Sydämen korvat viiden kuvan sarjoissa, ja yksityiskohta (Vinken 2000)

Kuva 19 Sydämen reikiä, keskellä niin sanottu Raudnitz heart (Vinken 2000)

3.3 Kämpysydän

Oikeaa sydäntä on verrattu muodoltaan kämpyyn useaan otteeseen vuosisatojen ajan, tarkemmin kämpyyn, jonka "juuri" on ylöspäin ja kapeneva kärki alaspäin. Tämä kuvaus oli pitkään suosituin tapa kuvata sydäntä, eikä se ole kovin kaukana todellisuudesta. On myös mielenkiintoista, miten suomalaiset kutsuvat rakkaitaan "sydänekävyiksi". Sanonta saattaisi hyvinkin olla yhteydessä oikean sydämen kämpymäiseen muotoon, ja kämpysydän-kuvauksen pitkään historiaan. (Vinken 2000.)

3.4 Sydämen kolmas kammio

Sydäntä tutkittiin tarkemmin ja yksityiskohtaisemmin 1400-luvulla. Silloin kiinnitettiin huomiota niin sanottuun sydämen kolmanteen kammioon, josta jo Aristoteles oli aikoinaan kirjoittanut. Hän kirjoitti sydämessä olevan kolme kammiota; kaksi suurta ja yksi pienempi niiden välissä. Tästä saattaa olla osittain syntynyt moderni sydänsymbolin muoto, sillä kolmas keskellä sydäntä oleva kammio aiheutti sen, että anatomisissa piirustuksissa sydämen yläosaan piirrettiin uurre tai poimu. Se, mistä harhaluulo sydämen kolmannesta kammioista on peräisin, on edelleen epäselvä. (Vinken 2000.)

Kuva 20 Kämpysydän José de Paezin maalauksessa (1720-90) (Høystad 2007)

Kuva 21 Anatominen piirustus sydämen kolmannesta kammioista (Vinken 2000)

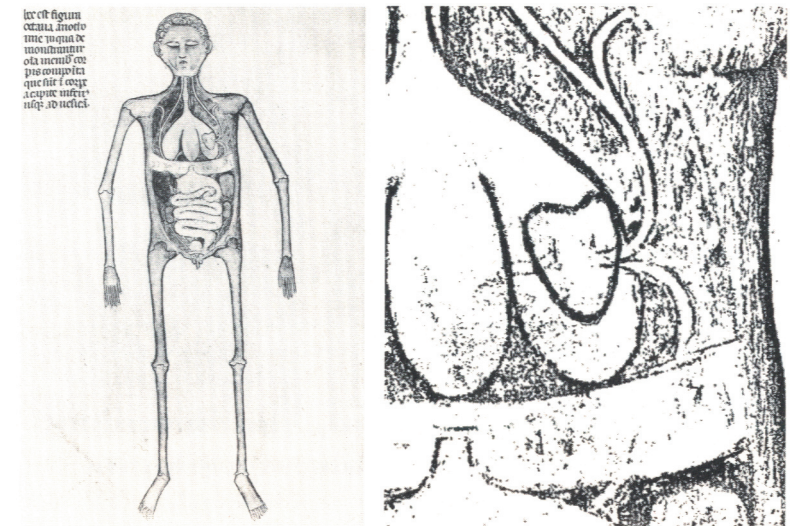
3.5 Sydämen poimu

Francesco Barberinin maalauksessa Documento d'amore vuodelta 1320 Amor ratsastaa seisoltaan hevosella, jonka kaulan ympäri kulkee nauha sydämiä. Näiden sydänten yläosassa on selvä, nykyaikaista sydänsymbolia muistuttava, yläosan muodon kahtiajakava poimu, ja tässä nauhan osat on epäilemättä tarkoitettu sydämiksi. Poimumuotoa oli käytetty aiemminkin läpi historian, mutta sitä ei ollut aikaisemmin käytetty sydäntä kuvaamaan. 1480-luvulla sydämiä alkoi ilmestyä muun muassa kirjanpainokoneiden merkkeihin inspiraationaan kuitenkin todennäköisemmin lehdet kuin sydämet. Yksi syy poimusyhdämen syntyyn saattaa olla keskiajan taidemaalarit, jotka romantisoivat ajatuksen sydäimestä ja huhujen mukaan piirsivät sydämen ylä-ääriviivan mukaillen naisen rintojen muotoa. (Biedermann 1993, 360-362; Vinken 2000.)

Ensimmäinen poimusyhdän anatomisessa piirustuksissa löytyy Guido de Vigevanon opuksesta Anathomia designata per figuras vuodelta 1345. Voisi spekuloida tämän ajan anatomien alkaneen uskoa, että vaikka sydän on kävynmuotoinen, siinä voi kuitenkin olla poimu kuin persikassa. Sydämen muoto muuttui kävystä poimutetuksi melko äkkiä, ja todennäköisesti tähän ovat syypäinä ajan anatomit, sillä siihen aikaan sydäntä ei kuvattu paljoa niin taiteissa kuin kirjallisuudessaakaan. (Vinken 2000.)

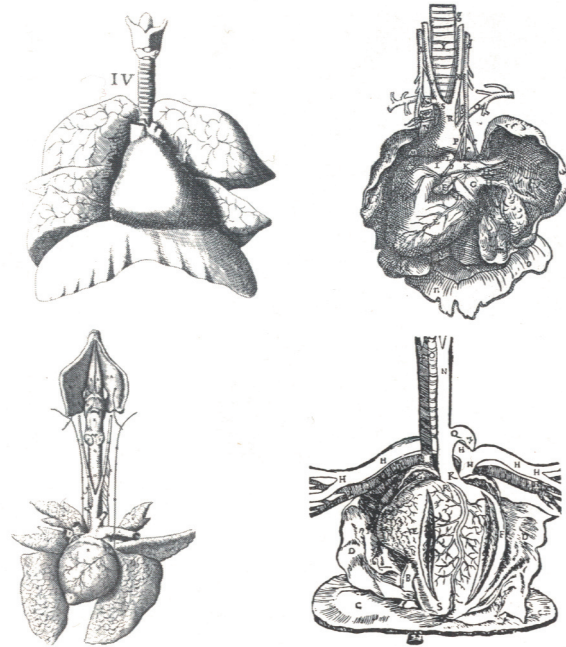
Kuva 22 Francesco Barberino: "Documenti d'amore" (Vinken 2000)

Kuva 23 Guido de Vigevano: "Anathomia designata per figuras" (1345) ja yksityiskohta (Vinken 2000)

3.6 Henkitorvisydän

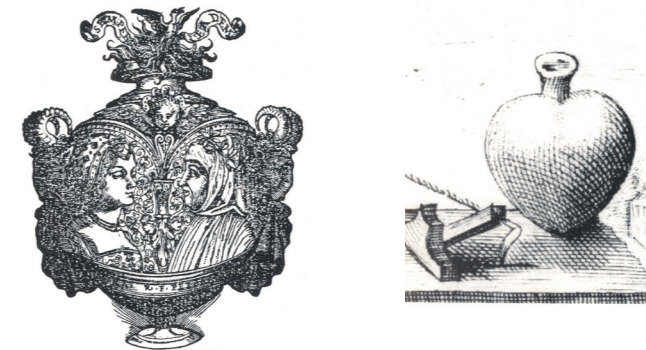
Noin 1400-luvun vaihteen jälkeen kuvittajat ottivat paremmin käyttöönsä poimusydämen, joka oli muodoltaan pitkälti kuin nykyinen sydän-symboli. He uskoivat, että poimun kohdilla oli sisäänkäynti onttoon sydämeen. Antiikin filosofi Aristoteles jo kirjoitti, että henkitorvi ei johda pelkästään keuhkoihin vaan myös sydämeen. Monissa keskiaikaisissa anatomisissa piirustuksissa henkitorvi on piirretty sydämen suurimmaksi verisuoneksi. Joskus näissä kuvissa oli mukana keuhkot, joskus ei. Sydän oli vahvasti yhteydessä keuhkoihin verisuonten avulla, jotka nousivat sydäimestä kuin puun oksat ja johtivat keuhkoihin. Tämä väärä käsitys anatomiasta jatkui jopa 1500-luvulle asti. (Vinken 2000.)

Kuva 24 Henkitorvisydämiä 1500-1600-luvuilta (Vinken 2000)

3.7 Ruukkusydän

Sydän yhdistettiin ruukkuun jo muinaisessa Egyptissä, jossa sydänuurnat olivat käytössä. Ruukun muotoinen sydän, jonka kaula työntyi sydämen yläosasta, teki ensiesiintymisensä 1400-luvun alussa. Pelikorttien sydän-symboli ja samankaltaiset esimerkiksi kukista inspiroidut aiemmat keraamiset astiat saattoivat myös vaikuttaa ruukkusydämen syntyyn. Assosiaatiot samanlaisiin visuaalisiin kuviin ja muotoihin, ja niiden samanlainen vaikutus ihmismieleen, on osasyynä prosessiin, jonka myötä sydän-symbolin muoto syntyi. Kuvat sydämistä ja astioista menivät välillä sekaisin, minkä takia ei ollut aina selvää, mihin

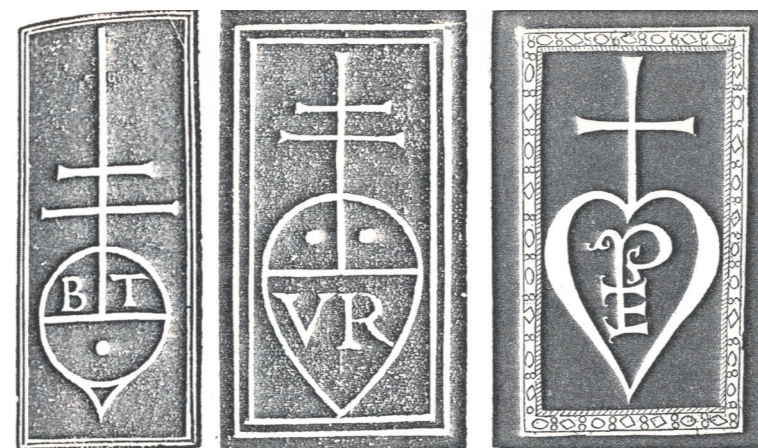
Kuva 25 Ruukkusydämiä 1500-luvulta (Vinken 2000)

vetää raja sydämenmuotoisen ruukun ja ruukunmuotoisen sydämen välillä. (Vinken 2000.)

3.8 Sydämen kärki

Ensin sydän-symbolin reunat, samoin kuin sen kärki, olivat pyöreät kuin persikassa. Vuosisatojen ajan tämä kupera sydän oli yleisin, mutta lopulta suora- tai jopa hieman koverasivuinen sydän tuli yleisemmäksi, ja siitä on nykypäivänä tullut vallitseva muoto symbolille. Se tuli suosituksi 1500-luvulla, ja muotoon vaikutti ornamenteissa paljon käytetty muratin lehti, joka jo vuosisatoja oli taistellut vaikuttaakseen käpysydämen ääriiviivaan. Klassisella lehti-ornamentilla oli suuri vaikutus muotoiluun ja koristeluun ylipäätään. Se vaikutti myös siihen, miten eräiden muidenkin elinten muoto kuvattiin anatomisissa kuvissa. (Vinken 2000.)

Kuva 27 Kirjanpainokoneiden merkkejä 1400-luvun lopulta (Vinken 2000)

Kuva 26 Joachim Camerarius: "Idem ambo" (1590) (Vinken 2000)

Kuva 28 Vesileimoja 1300-1500-luvuilta (Vinken 2000)

3.9 Valmiiksi symboliksi

Suorareunainen sydän-symboli on suhteellisen uusi ilmaisu. Teräväkärkinen kuvaus on nyttemmin voittanut persikkamaisen, pyöreämmän version. Symbolin muodon syntyyn ja sen historiaan liittyy eittämättä monia ristiriitaisuuksia, epäselvyyksiä ja useita sattumia. (Vinken 2000.)

1600-luvun kuvaukset sydäimestä olivat joko virheellisiä, ristiriitaisia tai epäselviä. Keskiaikaiset anatomit olivat hämmentyneitä tai välinpitämättömiä, mikä on ilmiselvää, koska heidän versionsa alkuperäisistä teksteistä olivat pinnallisia ja epäjohdonmukaisia. Antiikin fysiologin Galenoksen laajat ja yksityiskohtaiset kuvaukset usein supistettiin muutamaan lyhyeen ilmaisuun. Oli selvästi mahdotonta esittää sydämen kaikkia elementtejä diagrammissa näiden kuvausten pohjalta. Silti myöhäiset keskiaikaiset anatomit ja taiteilijat esittelivät yksityiskohtaisen "parannuksen" sydämen klassiseen muotoon: keskelle sydämen pyöreää tyveä ilmestyi kolo siihen, missä kolmannen kammion olisi kuulunut sijaita. (Vinken 2000.)

Kuva 29 Otto Künzli: "Heart" rintakoru (1985)
(Klimt02 2010)

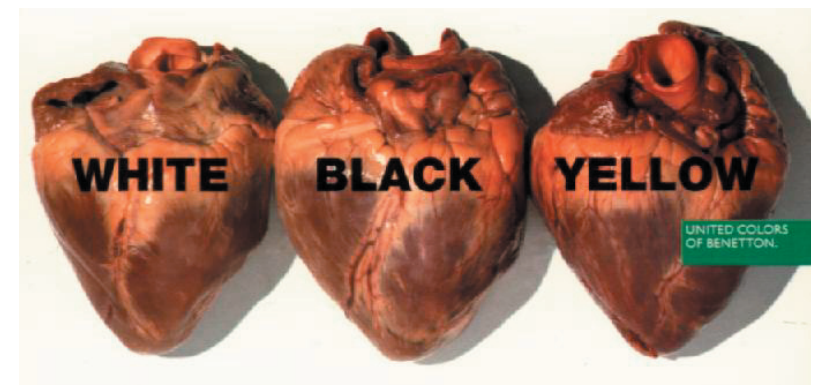
Kartiomainen sydän alkoi kadota 1300-luvun lopulla, mutta "ei-akateemiset" viiden kuvan sarjat jatkuivat 1500-luvulle asti. Kuten anatomisista teksteistä käpysydän ei hävinnyt taiteistakaan hetkessä, vaan sitä löytyi vielä jopa 1800-luvulta. Poimussydän anatomisissa piirustuksissa oli harhaoppi, joka kesti yli kaksisataa vuotta. Suoran anatomisen tutkimuksen kasvava vaikutus karkotti uskon kolmannen kammion olemassaoloon ja sen myötä tarpeen esittää poimumuoto sydämen anatomisissa piirustuksissa, koska se ei vastannut todellisuutta. (Vinken 2000.)

Poimussydän oli selkeästi vakiintunut kuvataiteessa, ja se oli alkanut elää omaa elämäänsä yleisesti tunnettuna symbolina ja ikonina. On ilmeisen tarpeetonta ja luultavasti mahdotonta muuttaa sen muoto yhdenmukaiseksi sydämen oikean muodon kanssa. Ikonografisesta näkökulmasta katsottaessa huomattavinta sydämen muodon tarinassa on se, että sen sanallinen kuvaus ei ole oleellisesti muuttunut 2500 vuoden aikana, samalla kun sen visuaalinen kuvaus on läpikäynyt monimutkaisen kehityksen. (Vinken 2000.)

Sydän-symboli pysyy tiukasti tämän päivän visuaalisessa kulttuurissa, ja me voimme myös todistaa sen oikean muodon elpymistä niin kuvataiteissa kuin mediassakin. (Vinken 2000.)

Kuva 30 Frida Kahlo: "Le Due" (artcess wordpress 2010)

Kuva 31 Benettonin mainos (femmething 2010)

4 SYDÄN JA KORUTAIDE

Sydämen symbolista muotoa on käytetty paljon kaupallisessa korussa aina sen synnystä lähtien. Myös monet korutaiteilijat ovat ottaneet sydämen käyttöönsä, joko symbolina tai elimenä.

Sydämellä on todella vahva viesti, joka on lisäksi melkein universaalisti samanlainen kaikkialla maailmassa. Se on siis todella hyvä ja käyttökelpoinen tehokeino, myös korussa. Monet taiteilijat ovatkin käyttäneet sitä juuri sen vahvan symbolisen viestin takia: se on yksiselitteinen tapa viestittää, mitä taiteilija tahtoo. Esimerkiksi Iris Eichenberg on kutonut pehmeitä punaisia sydän-objekteja, jotka muistuttavat luonnoksenomaisesti oikean elimen muotoa (Iris Eichenberg 2010). Ne ovat suloisen ja lämpimän näköisiä ja taskuun laitettavan kokoisia. Ja koska ne ovat sydämiä, ne viestivät tunteista, tässä tapauksessa lämpimistä sellaisista. Ne viestittävät myös lohdusta, koska ne ovat kaikkien saatavilla. Se, että ne muistuttavat oikeaa sydäntä, tuo niihin paljon lisää omaperäisyyttä ja syvyyttä, ja tekee ne mielenkiintoisemmiksi. Eichenbergin sydämet kertovat näin ehkä enemmän meistä ihmisinä: meidän läheisyyden-, rakkauden-, lämmön- ja hyväksynnänkaipuustamme.

Kuva 32 Iris Eichenberg: objects
(observatoriohm blogspot 2010)

Eräät taiteilijat ovat myös työskennelleet puhtaasti sydämen, siis elimen, kanssa. Norjalainen korutaitelija Nanna Melland sanoo, että hän ei työskennellessään käytä sydäntä aiheena, vaan hän tekee työtä itse elin materiaalinaan. Hän kokee työskentelyn jonkin niin todellisen kanssa mielenkiintoisena. Häntä kiehtoo aitoon sydämeen liittyvä ruumiillinen inho ja kuolema, sydänmuodon symboliset merkitykset. Hänestä on kiehtovaa myös se, miten absurdilta sydämen romantisoitujen symbolisten arvojen vaikutus hänen pidellessään kädessään oikeaa sydäntä. Sydän, aitokin, symboloi Mellandille kuitenkin ennen kaikkea rakkautta: rakkautta ihmisiin ympärillämme ja itseemme, rakkautta siihen mitä teemme, rakkautta ja välittämistä koko ympäröivästä maailmasta. (Melland 2009, 2010.)

Nanna Mellandin työ "Heart charm" on metallinen ranneketju, josta roikkuu oikea sian sydän. Melland tahtoi työllään tuoda ajatuksen romantisoitusta ja äärimmäisen kaupallisesta sydänkorusta takaisin siihen, mitä sydän oikeasti on: sen ruumiilliseen todellisuuteen, johon liittyy myös kuvotus. Hän halusi ilmaista myös mielipidettään siitä, että koru käsitteenä pitäisi tuoda enemmän lähemmäksi ihmisruumista kuin koristautumista. Mellandin työ on saanut paljon huomiota, ja siitä on varmasti provosoiduttakin. "Heart charm" tuo yksinkertaisuudessaan viestinsä todella hyvin perille, eli se täyttää tärkeimmän tehtävänsä. (Melland 2010.)

Kuva 33 Nanna Melland: "Heart charm" (Klimt 02 2010)

Myös Eija Mustonen on tehnyt töitä sydämen kanssa. Hänelle oli haaste tuoda kuluneeseen sydän-aiheeseen jotain uutta. Hänkin on tehnyt töitä nimenomaan oikeiden sydänten parissa. Kasvaessaan maalaistalossa Mustonen oli tottunut käsittelemään eläimiä: niin eläviä kuin kuolleitakin. Hänelle oli siis luonnollista käsitellä eläinten sydämiä. Hän valmisti niistä korusarjan elektroformaamalla: lopullisten korujen osat ovat onttoja ja kuparisia, ja niiden muoto on aidoista sydämistä. Mustosen työ "Huomenlahja" on helminauhaa muistuttava kaulakoru elektroformatuista kyyhkysen sydämistä. Työn nimi viittaa perinteiseen, sulhasen morsiamelle hääyön jälkeen antamaan helminauhaan, jota kutsutaan huomenlahjaksi. Materiaalivalinta, kyyhkysen sydämet, viittaa suomenkieliseen "kyyhkyläiseni"-ilmaisuun, jota käytämme rakkaistamme. Mustoselle sydän edustaa rakkautta ja intohimoa, elämää ja kuolemaa. "Huomenlahja" kertoo samasta romantisoidun sydänsymbolin ja oikean sydämen ristiriidasta kuin Mellandinkin työ. (Mustonen 2010.)

Kuva 34 Eija Mustonen: "Huomenlahja" (Eija Mustonen)

Meksikolainen korutaiteilija Lorena Lazard on työskennellyt sydämen kanssa paljon. Hän on keskittynyt käyttämään sydämen ajatusta ja muotoa aiheenaan. Hän kertoo sydäimestä seuraavasti: "sydän syleilee koko olemassaoloa: elämää ja kuolemaa, läsnäoloa ja poissaoloa, rakkautta ja vihaa, onnellisuutta ja surullisuutta, intohimoa ja epätoivoa, uskoa ja epäuskoa". Lazard on valmistanut useita sydänaiheisia riipuksia yhdistellen eri metalleja. Lazardin

töiden nimet paljastavat viimeistään ajatuksen töiden takana, esimerkiksi pienoisveistos "Today we burry you", jossa sydän on asetettu arkkua muistuttavaan kehykseen. Lazardille sydän kuvaa ihmistä ja ihmisen tunnemaailmaa. (Klimt02 2010.)

Hollantilaisella muotoilijalla ja koruntekijällä Frank Tjepkemalla on erilainen tapa työskennellä sydänaiheen kanssa. Hän on tehnyt mekaanisia metallisia sydänriipuksia otsikolla "Clockwork love". Ne ovat toimivia kelloja, jotka on koottu näkyviin jätetyistä mekaanisista osista kuten erilaisista rattaista. Ne kuvaavat sydämen eri "mielialoja" kuten herkkyyttä, intohimoa, epävarmuutta ja kaipausta. Toinen mielenkiintoinen sydänriipus Tjepkemalta on nimeltään "Heart Break". Siinä on yhdistetty herkkä posliinisydän ja titaanivasara vahvalla titaaniketjulla. Vasaran osuessa sydämeen siihen tulee säröjä, mutta se ei rikkoidu palasiksi, sillä sen sisällä on kumikerros, joka pitää sydämen ehjänä. Tämä kuvaa hienosti, miten romanttisessa rakkaudessa hyvin usein toisen sydän särkyä, mutta silti rakkautta romantisoidaan, eikä sydämen saa antaa särkyä palasiksi asti. (Frank Tjepkema 2010.)

Kuva 35 Lorena Lazard: "Today we burry you" (Klimt02 2010)

Kuva 36 Frank Tjepkema: "Clockwork love"
(Frank Tjepkema 2010)

Mielenkiintoista kyllä myös surrealismin suuri taiteilija Salvador Dalí on tehnyt tai oikeammin suunnitellut sydänaiheisia koruja. Kiehtovinta tässä on se, että hänen kullasta ja rubiineista rakennettu korunsa nimeltä "The Royal Heart" sykkii mekanismin avulla kuin oikea sydän (Dalí Jewels-Joyas 2001). Tässä on hauska kontrasti, sillä rubiinein kuorrutettu sydän ei voisi ilmeisemmin kuvata juuri puhkikulutettua sydän-symbolia, mutta koska se sykkii, se tuo mukaan ajatuksen oikeastakin sydäimestä ja kuvaakin jälleen niiden kahden välistä ristiriitaa.

Muita sydän-aihetta käyttäneitä korutaiteilijoita on useita, muun muassa Otto Künzli, Gular Mustafa, Ashley Ernest, Annamaria Zanella ja Marc Monzó. (Klimt 02 2010.)

Kuva 37 Frank Tjepkema: "Heart Break" (Frank Tjepkema 2010)

Kuva 38 Gular Mustafa: "Heart" (2009) (Klimt02 2010)

Kuva 40 Salvador Dalí: "The Royal Heart" (Dalí Jewels-Joyas 2001)

5 POHDINTA

Aloittaessani tutkimaan sydäntä aiheena olin sekä innoissani että peloissani siitä, mitä tulisin löytämään. Sydän on niin tuttu, niin yleinen ja niin ilmiselvä, että siitä kirjoittaminen ja sen kanssa työskenteleminen pelotti: pelkäsin, etten löydä aiheesta mitään uutta ja mielenkiintoista. Samalla sydän aiheena myös innosti minua, koska juuri sydämen näennäisen ilmiselvyyden takia ei tule sen tarkemmin miettineeksi sen tarinaa kulttuurihistoriassa.

Turhauduin tutkielmaa tehdessäni useita kertoja. Kuvittelin löytäväni vastauksia kysymyksiin, mutta sen sijaan löysinkin lisää kysymyksiä. Lähteissäni kerrottiin monista sydämen muodon syntyä koskevista asioista, joilla ei kuitenkaan ollut todistettavasti mitään tekemistä sydämen kanssa. Vaikka luin aiheesta paljon, en kuitenkaan saanut selvää käsitystä siitä, mistä sydämen muoto on peräisin. Jouduinkin nöyrytymään ja hyväksymään, etten tulisi löytämään tästä aiheesta kovin selkeää kuvausta, enkä montaa historiallista faktaa. Sydämen muodon synty säilyy yhä mystisenä.

Sydämessä on kiehtovaa se, miten samalla tavalla se on koettu eri kulttuureissa läpi historian ja miten se vielä tänäkin päivänä symboloi elämää, rakkautta ja kaikkia muita rakkauteen liittyviä tunteita, niin kuin se on tuhansia vuosia sitten jo symboloinut. Kaikkein mielenkiintoisimmaksi koen kuitenkin sen, miten ristiriitainen ajatus sydäimestä on, ja miten sovussa tämä ristiriita kuitenkin elää kulttuurissamme.

LÄHTEET

Vinken, P. 2000. The Shape of the Heart. Amsterdam: DTP Fokker Drukverk.

Høystad, O.M. 2007. The History of the Heart. Lontoo: Reaktion Books Ltd

Phillips, C 2005. The Aztec & Maya World. Lontoo: Lorenx Books

Biedermann, H 1993. Suuri symbolikirja. Kuuden painos. WSOY

Dalí Jewels-Joyas, 2001. Kahdeksas painos.

Umberto Allemandi &C. Torino, Lontoo, Venetsia.

Nanna Melland 2009-2010 (sähköpostihaastattelu)

Eija Mustonen 2010 (sähköpostihaastattelu)

Klimt02:

www.klimt02.net (luettu 23.1.2010)

Iris Eichenberg:

www.iriseichenberg.nl (luettu 23.1.2010)

Frank Tjepkema:

www.tjepkema.com (luettu 24.1.2010)

Kuvalähteet

Vinken, P. 2000. The Shape of the Heart. Amsterdam: DTP Fokker Drukverk

Høystad, O.M. 2007. The History of the Heart. Lontoo: Reaktion Books Ltd

Dalí Jewels-Joyas, 2001. Kahdeksas painos. Umberto Allemandi &C. Torino, Lontoo, Venetsia.

Frank Tjepkema:

www.tjepkema.com (luettu 24.1.2010)

Nanna Melland:

www.klimt02.net (luettu 25.1.2010)

Otto Künzli:

www.klimt02.net (luettu 28.1.2010)

Mustonen Eija (korutaiteilija)

Lorena Lazard:

www.klimt02.net (luettu 28.1.2010)

Gular Mustafa:

www.klimt02.net (luettu 28.1.2010)

Iris Eichenberg:

www.iriseichenberg.nl (luettu 24.1.2010)

www.observatoriohm.blogspot.com (luettu 29.1.2010)

www.artcess.wordpress.com (luettu 28.1.2010)

www.smm.org (luettu 28.1.2010)

www.wikimedia.org (luettu 28.1.2010)

www.kpep.com (luettu 28.1.2010)

www.lifestyle.indianinfo.com (luettu 28.1.2010)

www.femmething.com (luettu 28.1.2010)